

УДК 396.6:343.54:94(477.8)''1645''

Олексій Вінниченко

ЗГВАЛТУВАННЯ, ВБИВСТВО І ПОГРАБУВАННЯ, А ТАКОЖ ПЕРЕЛЮБ. ІСТОРІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗЛОЧИНУ, ЗДІЙСНЕНОГО ПІД ЛЬВОВОМ У 1645 Р.

Злочинність і кримінальні практики залишаються маловідомою сторінкою в історії українських земель пізньосередньовічного й ранньомодерного часу (як, в значній мірі, й інших періодів). Причини цього є почасти суб'єктивні: українські історики ще тільки при звичаються до тем і методик у галузі мікроісторії чи соціальної антропології. Воліючи займатися соціальними елітами або цілими верствами, дослідники присвячують мало уваги як кримінальним ексцесам, що відбувалися нібито осторонь значущих суспільних процесів, так і різноманітним групам, які перебували на маргінесі тогочасного соціуму і до яких належали й злочинці. Про них частіше говорять крізь призму історії права, законодавства і судочинства чи історії соціальних конфліктів. Відтак більш вдалими у сфері кримінальної історії залишаються популярні твори, орієнтованими на масового читача¹, тоді як в західній історіографії тільки в останні десятиліття вийшла низка монографічних праць з історії злочинності в ранньомодерний час².

Не сприяє вивченню кримінальної історії того часу й об'єктивний стан джерел, якими розпоряджається сучасний історик. На відміну від політичних, публічно-правових чи майнових актів, які продукувались у значній кількості, тривалий час зберігали свою актуальність і, відповідно, краще відклалися в архівах, «кримінальна» документація представлена й збережена однобічно та фрагментарно. Як правило, це судові або інші юридичні матеріали, що, знову ж таки нав'язуючи історикові правовий ракурс дослідження, репрезентують окремі етапи розслідування чи судового розгляду справи про кримінальний злочин: скарга постраждалої сторони, позов, протокол допиту, зізнання свідків, контроверсії сторін у суді, судовий декрет. Але такий повний комплект стосовно

¹ Популярний виклад «злочинної» історії Львова від давнини і до початку ХХ ст. див.: *Козицький А., Білостоцький С.* Кримінальний світ старого Львова. – Львів, 2001.

² Див., наприклад, низку праць, присвячених кримінальним сюжетам у ранньомодерній Англії: *Kermode J., Walker G.* Women, Crime and the Courts in Early Modern England. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1994; *Gaskill M.* Crime and Mentalities in Early Modern England. Cambridge: Cambridge University Press, 2000; *Walker G.* Crime, Gender and Social Order in Early Modern England. Cambridge: Cambridge University Press, 2003; etc.

одного кримінального злочину рідко коли трапляється дослідникові, зазвичай доводиться мати справу з одним-двома документами, які не дозволяють у повній мірі і достовірно відтворити картину конкретного ексцесу. Якщо для типових і поширених правопорушень їх повторюваність дозволяють створити більш-менш цілісні образи злочину, злочинця і жертви, то у випадку рідкісних злодіянь або таких, що нечасто ставали предметом оскарження й судового втручання (відповідно і документальної фіксації), історик змушений вдаватися до дріб'язкового мікроаналізу, порівнянь та не завжди однозначних аналогій.

До злочинів, що скупі репрезентовані в ранньомодерних джерелах, належать випадки сексуального насильства. Напад на Катажину, який стався під Львовом у 1645 р. і про який ітиметься далі, виявився практично єдиним випадком насильства над жінкою, зафіксованим у «кримінальній» книзі лавничого суду міста Львова, що містить записи за 1598–1600 і 1628–1665 рр. (усього в книзі нараховується 180 вписів)³. Загалом, за підрахунками Анджея Карпінського, на 560 випадків кримінальних правопорушень, відомості про які відклялися у міських кримінальних книгах за кінець XVI і XVII ст., припадає лише сім зґвалтувань⁴, тобто не більше 2%. Така мінімальна присутність згадок про сексуальне насильство у судовому діловодстві не означає, що тоді гвалти над жінками траплялося аж так рідко. Деякі ексцеси набували значного розголосу і, відповідно, більш-менш докладно відображені в джерелах – наприклад, випадок з 1633 р., коли львівський єврей Кельманчик (спільно з двома слугами-християнами) вночі увірвався в будинок на передмісті і зґвалтував дівчину Агнешку⁵. Натомість про інші випадки довідуємося лише завдяки лаконічним згадкам в актах. Приміром у книзі лавничого суду коротко згадано, що за його рішенням 22 травня 1643 р. під тортурами був допитаний якийсь Ян Неофіт, обвинувачений у зґвалтуванні «dziewki sluzebney»⁶.

У тогочасному повсякденні, наскрізь просякнутому різними формами фізичного примусу та застосування сили (та із зовсім відмінним від нинішнього їх сприйняттям), насильство над жінкою не могло обмежуватися поодинокими інцидентами⁷. Йдеться лише про те, що цей вид злочину нечасто ставав предметом судового розгляду чи навіть оскарження⁸. Причини такого стану речей можна дошукуватися не тільки в закономірному небажанні й неспроможності жертв публічно розповідати про вчинене над ними насильство, що властиве для жінок-жертв будь-якої епохи і культури. Маємо справу і зі специфічними

³ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ), ф. 52 (Магістрат м. Львова), оп. 2, спр. 302.

⁴ *Karpiński A.* Przestępczość we Lwowie w końcu XVI i w XVII w. // *Przegląd Historyczny.* – Warszawa, 1996. – Т. LXXXVII. – З. 4. – S. 761.

⁵ *Zubryk R.* Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635. – Lwów, 1930 [Badania z dziejów społecznych i gospodarczych pod red. prof. Fr. Bujaka. Nr 7]. – S. 239-240.

⁶ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 267, стор. 418.

⁷ *Vigarello G.* Historia gwałtu od XVI do XX w. / Przełożyła A. Leyk. – Warszawa, 2010. – S. 14-16, 19, 52-57 etc.

⁸ *Вінниченко О.* «Гвалт поневольний»: дві скарги про сексуальне насильство над селянками-підданками 1637 і 1648 рр. // *Вісник Львівського ун-ту. Серія історична.* – Львів, 2013. Вип. 48 / За ред. Р. Сіромського. – С. 435-451.

оцінкою й трактуванням сексуального насильства ранньомодерною людиною, яка часто-густо не виокремлювала цей злочин від різних форм фізичного насильства або розглядала його в контексті інших кримінальних переступів. Саме так сталося й у випадку нещасної Катажини.

Із кількох записів у міських книгах маємо таку інформацію про обставини нападу⁹. У «святковий» понеділок – йшлося про понеділок у тижні після свята Божого Тіла (так званій Октаві), який того року припав на 19 червня – виходець зі села Рожанка (Ружанка), що під містечком Кросно¹⁰, Якуб Зембка зустрів у Львові дівчину Катажину. Вона збиралася йти до сусіднього з містом села Лисиничі і Якуб рушив разом із нею. Опліч вони пройшли чималу частину шляху, аж доки не опинилися у безлюдному місці, на лісній луці коло Гестковської пасіки під лісом. Тут Якуб підступно напав на Катажину і спробував її згвалтувати, але дівчина всіляко опиралася. Роз'ятрений її спротивом нападник витягнув ножа і перерізав нещасній горло. Щойно здійснений кривавий вчинок не перешкодив вбивці вчинити ще один злочин: він обібрав свою жертву, знявши з її мертвого тіла сукню та забравши 15 грошей, що знайшлися в зарізаній. Тіло Якуб залишив на місці злочину, а вкрадені речі заніс «на окописько»¹¹.

Чутка про вбивство поширилась містом, і Якуба невдовзі було схоплено. Можна припустити, що саме речі¹² жертви вказали на нього як на вбивцю. Вже в п'ятницю 23 червня Софія Островська, тітка вбитої з підльвівського села Винники, оскаржила його перед гайним (кримінальним) лавничим судом¹³. Підозрюваний зізнався, що в стані сп'яніння зарізав дівчину, однак твердив, що насправді вони затрималися в дорозі, бо він не хотів йти далі (з нею?), а вона сама намагалася звабити його, що речі з її тіла зняв, аби їх не забрав хтось інший. Під

⁹ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 267, стор. 349-352, 388-390; спр. 302, стор. 219-223.

¹⁰ Очевидно, йшлося про с. Ружанка (Różanka), яке знаходилось у Пільзненському пов. Сандомирського воев. на північний захід від Стжижова, межувало із селами Завадка, Гродзісько, Неводна і Шуфнарова (Atlas historyczny Polski. Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI w. – Warszawa, 1993. Cz. 1: Mapy, plany. Mapa 1: Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI w. (mapa główna). Część południowa; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1888. T. IX. S. 854-855). Нині належить до Стжижовського повіту Підкарпатського воеводства. Така доволі умовна локалізація «з-під Кросна» (до Ружанки від нього бл. 25 км на північ, а від Львова майже 170 км на захід навпростець) напевно відображала просторові уявлення львівських урядників про терени за західною межею Руського воев.

¹¹ Окописьком називали єврейський цвинтар, що знаходився на території Краківського передмістя, на лівому березі Полтви біля вул. Клепарівської (Долинська М. Історична топографія Львова XIV–XIX ст. – Л., 2006. С. 105, 120). Очевидно Якуб і Ядвіга мешкали поблизу нього.

¹² За рекомендаціями правника Б. Гроїцького, знайдені речі вбитої людини, спроба їх продати або передача їх для переховування вказували на причетність до злочину і, за відсутності слухних пояснень, давали підстави відразу відправити підозрювану особу на допит із застосуванням тортур ([Groicki B.] Ten Postepok wybran iest z Praw Cesarskich... – Kraków, 1582. K. VIII [Art. VI]).

¹³ Про основні етапи розгляду кримінальних справ лавничим судом міста Львова у ранньомодерний час див.: Білостоцький С. Провадження в кримінальних справах у Львівському лавничому суді XVI–XVIII ст. // Вісник Львівського ун-ту. Серія історична. 1998. Вип. 33. – С. 80-85. Про функціонування кримінальних судів у Польському королівстві (у т.ч. й у його «українській» частині) загалом див.: Pitaszek M. W poszukiwaniu prawdy. O działalności sądów kryminalnych w Koronie XVI–XVIII w. // Przegląd Historyczny. 1998. – T. LXXXIX. – Z. 3. – S. 361-381.

час подальшого допиту він вказав на свою співмешканку Ядвігу (зі с. Нижня Лука¹⁴), з якою, незважаючи на її заміжний стан, він мешкав упродовж останніх півроку. За словами Якуба, саме вона наказала йому вбити Катажину з ненависті й страху, що він може взяти собі дівчину за дружину. Після допиту Якуба ув'язнили¹⁵.

У понеділок 26 червня обвинувачений знову постав перед судом і його повторно допитали. Він підтвердив, що вбив дівчину й пограбував її тіло, і вказав на Ядвігу, яка ненавиділа Катажину та наказала йому її вбити. Але цього разу також додав, що дівчина сама хотіла його зарізати, поки він спав, тож він убив її, боронячи власне життя. Судді постановили взяти Якуба на тортури, а Ядвігу ув'язнити¹⁶.

Наступного дня, у вівторок 27 червня Якуба допитали із застосуванням тортур. Він підтвердив попередні зізнання, але змінив свої свідчення щодо Ядвіги. Тепер обвинувачений стверджував, що вона не казала йому вбивати Катажину, а лише обібрати, та й то він напевно не знав, чи то не був жарт. Свої попередні свідчення Якуб пояснював тим, що від страху не усвідомлював, що говорив, тепер же не хоче брати гріха на свою душу, оскільки Ядвіга не знала ані про вбивство, ані про вкрадені речі. Те саме Якуб повторив¹⁷ під час очної ставки з Ядвігою. Далі Якуб стверджував, що Ядвіга забороняла йому одружуватися й мала намір побити одну дівку, до якої він залицявся «на окопиську». Ядвіга своєю чергою заявила, що почала співмешкання з Якубом від біди, бо її бив чоловік¹⁸.

Після допиту під тортурами суд зважив на наступні факти і слова сторін¹⁹:

- обвинувачена твердо заперечувала свою причетність до вбивства Катажини;
- обвинувачений і перед, і під час тортур твердив, що обвинувачена наказала йому обібрати вбиту;
- обвинувачена довго жила з обвинуваченим в адюльтері і не розкалася;
- обвинувачена ненавиділа жінок, до яких залицявся обвинувачений, забороняла йому женитися, налаштувала його на вбивство Катажини;
- коли в місті стало відомо про вбивство, вони говорили про пограбування (через лаконічність запису не зовсім зрозуміло сенс цього моменту, можливо судді акцентували на корисливому мотиві – убивстві з метою пограбування).

¹⁴ Зважаючи на той факт, що Якуб «увів» свою коханку від чоловіка, мусило йтися про населений пункт, який знаходився відносно недалеко його рідного села. Можливо малося на увазі с. Нижня Лука (Niżna Łąka), розташоване на лівому березі річки Ясьолка за 8 км на південь від Кросна (Słownik geograficzny Królestwa Polskiego... 1886. T. VII. – S. 169; Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przełomu z wieku XVI-go na XVII-sty. Dział II-gi: «Ziemie Ruskie» Rzeczypospolitej / Oprac. A. Jabłonowski. – Warszawa; Wiedeń, 1899–1904. Karta 4). Нині належить до Кросненського пов. Підкарпатського воєв.

¹⁵ ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 307, стор. 342-343.

¹⁶ Там само, спр. 307, стор. 348-349.

¹⁷ Відповідно до права і звичаю, львівський лавничий суд практикував повторний (вже після проведення над ним тортур) допит злочинця, запитуючи його чи він добровільно підтверджує свої зізнання, виголошені під час катування (Там само, спр. 267, стор. 419).

¹⁸ Там само, спр. 307, стор. 349-350.

¹⁹ Там само, спр. 307, стор. 350.

Черговий допит у справі про вбивство Катажини відбувся в середу 28 червня. Цього разу тортурам було піддано Ядвігу. Якуб сказав їй: «Пам'ятаєш, коли мені наказала обібрати», – однак обвинувачена не підтвердила цього ані перед, ані під час тортур над нею²⁰. На цьому слідство завершилося. Двома днями пізніше, у п'ятницю 30 червня, якраз перед оголошенням вироку Якуб Зємба уклав короткий заповіт (*testament*), яким записав своє рухоме майно (одяг, побутові речі) на міський шпиталь Св. Станіслава. Після засвідчення своєї останньої волі засуджений ще раз наголосив, що Ядвіга ні в чому не винна, не казала вбивати дівчину, а лише пограбувати її²¹.

Того ж дня гайний суд виніс вирок Якубу Зємбці (*док. 1*). Судді визнали його винним у чотирьох злочинах, зокрема у тому, що він: «увів» дружину від чоловіка, чим зневажив таїнство шлюбу, і як перелюбник тривалий час жив у тяжкому гріху; гвалтовно напав на дівочу чистоту, чим образив Божий маєстат; жорстоко й підступно «не як людину, але як бидло якесь» зарізав жертву; поглумився над тілом убитої, обібравши й роздягнувши його. За визначенням суддів, Якуб був перелюбником, гвалтівником, вбивцею і грабіжником. Оскільки за кожен із цих злочинів підсудний заслуговував на кару смерті, суд не зважив на його прохання про ласку та милосердя, відтак засудив до страти. Спершу кат мав засудженого перед ганебним стовпом (*preg*) перший раз шарпнути гарячими кліщами, вивести з міста і за брамою шарпнути другий раз, а потім відвезти на місце злочину і там четвертувати, розрізавши ножем на чотири частини, та повісити на палях²².

Невдовзі вирок було виконано²³, принаймні у декреті щодо Ядвіги, який було видано 8 липня, Якуб вже названий небіжчиком. Присуд стосовно його співмешканки суд ухвалив тижнем пізніше (*док. 2*), очевидно судді не поспішали приймати остаточне рішення або не квапилися його оприлюднювати. Зрештою на тлі страти Якуба вирок Ядвізі виявився дуже поблажливим. Суд врахував, що, незважаючи на попередні оскарження, вона твердо витримала тортури і не зізналася у своїй причетності до вбивства. З новими обвинуваченнями проти неї після 23 червня до суду сторона позивача не зверталася, тож суд дозволив їй довести свою невинуватість тілесною присягою²⁴. Відтак єдиним злочином

²⁰ Там само, спр. 307, стор. 353-354.

²¹ Там само, спр. 267, стор. 349; спр. 307, стор. 354.

²² Там само, спр. 267, стор. 349-352; спр. 302, стор. 219-221.

²³ За Б. Гроїцьким страта мала відбуватися на третій день після винесення вироку ([*Groicki B.*] *Теп Postepok wybran iest z Praw Cesarskich...* К. XXVIII [Art. XLIX]). Укладення Якубом тестаменту, що мало б статися безпосередньо перед смертю, у даному випадку не може служити хронологічним орієнтиром. Згідно з трактуванням того ж Б. Гроїцького, засудженому до смертної кари не дозволялося укладати заповіт (*Groicki B.* *Tytuły Prawa Maydeburckiego do Porzadku y do Artukulów...* – Kraków, 1573. К. 127 v.), тож він міг оформити свою останню волю лише до винесення вироку.

²⁴ Про функції особистої (інакше «тілесної»), тобто на розп'ятті як символи Тіла Христового) присяги в тогочасному судовому процесі див.: *Balzer O. Przewód sądowy polski w zarysie* (Wykład uniwersytecki). – Lwów, 1935 [Studja nad Historją Prawa Polskiego. Т. XV. Z. 1]. – S. 152-168. Стосовно практики її застосування, щоправда не в міських судах (і певне підсумування літератури з цього питання), див.: *Moniuszko A. Iuramentum corporale praestitit. Przyczynek do badań nad*

Ядвіги став її піврічний перелюб, за що їй також загрожувала смертна кара. Однак право оскаржувати жінку у цьому злочині суд визнав за її чоловіком, який не став обвинувачувати свою невірну дружину. Відтак суд наказав Ядвізі назавжди залишити місто й околиці та ніколи не повертатися під страхом смерті. Після оголошення судового декрету Ядвіга, стоячи на колінах і приклавши два пальці *ad Sacra*, склала присягу: «На вбивство тої дівки Якуба Зембку не намовляла, приводу не дала для вбивства і, коли він вбивав її, грабувати не казала. Так мені Пане Боже допоможи і його мука свята»²⁵. Очевидно по тому Ядвігу звільнили і вона покинула Львів, можливо справді вирушила до чоловіка, як їй і наказали судді.

* * *

Незважаючи на малоінформативність відомостей, наведених у судових записах (почасти чернеткових, тому лаконічних і неясних) про обставини самого злочину, привертають увагу деякі його аспекти, а також нюанси у розгляді кримінальної справи:

Жертва була молодою, бо в усіх випадках згадується як «дівка», хоча напевно тут маємо вказівку не лише на її вік (одного разу вона навіть названа «дитиною», хіба що то випадкова описка писаря?), але й на статус незаміжньої. Чоловіка вона однозначно не мала, але й не згадано, чиєю донькою була, хоч при ідентифікації молодих людей це було типовим для тогочасних повсякденних і ділових практик. Можливо, її батько не був мешканцем Львова й околиць (відповідно його ім'я було незнане або нічого не значило для міських урядників), можливо, батька взагалі не було (якщо дівчина була нешлюбною дитиною), або, що більш вірогідно, батьки на той час уже були покійні. Недаремно позивачем виступила тітка (сестра матері) жертви, яка, очевидно, і опікувалася Катажиною. Ймовірно, іншої рідні в неї не було, бо перевага в ініціюванні судового процесу надавалася родичам чоловічої статі, але такого не знайшлось (принаймні у Львові й поблизу міста). Недаремно позивача при розгляді справи представляв міський інстигатор, виконуючи роль публічного оскаржувача²⁶.

Злочинець мав, очевидно, невисокий статус у тогочасному соціумі, жодного разу до нього не застосовано якогось із епітетів, що ними в тогочасному діловодстві позначали приналежність до стану чи соціальної групи. З іншого боку, Якуб не належав до маргінесу тогочасного суспільства, до таких званих «людей люзних», які найчастіше і творили кримінальне середовище. Вказується про походження із с. Рожанка (очевидно за його власним зізнанням), а називання

przysięgą dowodową w koronnym procesie ziemskim u schyłku XVI st. // Соціум. – К., 2010. – Вип. 9. – С. 361-372.

²⁵ ЦДАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 267, стор. 388-390; спр. 302, стор. 221-223; спр. 307, стор. 370-371.

²⁶ У функції міського інстигатора входило позивання, публічне оскарження, а також слідчі дії у справах про порушення законів та моралі; у 1641–1645 рр. цю посаду у Львові обіймав Войцех Слоньчевський (*Капраль М.* Функціонування органів влади Львова у XIII–XVIII ст. (нарис історії інститутів мардебурзького права) // УІЖ. 2006. – № 5. – С. 125; *Kapral M.* Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII w. – Toruń, 2008. – S. 32, 355, 409).

Якуба не тільки на ім'я, але й на прізвище/прізвисько, як і згадка про його вдівство, опосередковано свідчать, що йшлося не про молодого чоловіка, а про селянина-господаря, голову сім'ї і власника господарства, становище якого, очевидно, похитнули смерть дружини і лиха вдача. Не став він і випадковим злочинцем, бо обрав свою жертву цілеспрямовано. У декреті говориться, що він вистежив Катажину в місті, але тут мався на увазі не пошук випадкової жертви, як може видатися на перший погляд, а спланованість злочину. Якуб був знайомий з Катажиною, бо не випадково вони спільно вийшли з міста і пройшли частину дороги. Про це ж промовляють і малозрозумілі заяви злочинця, що Катажина чи то зваблювала його, чи то погрожувала його життю, і початкові свідчення про участь Ядвіги у підготовці нападу.

Риторика, що її використали міські судді у своїх вироках, на перший погляд виглядає типовою для подібних кримінальних справ про вбивства, насильство й злодійство, тобто формалізованою. Як переконаний А. Карпінський, власне наводячи для прикладу цитату з вироку Якубу Зембці, деталізовані й образні описи страти, що чекала на засуджених злочинців, вміщувалися в судові декрети з роз'яснювально-попереджувальною метою²⁷. Вироки вочевидь оголошувалися публічно та своєю промовистістю мали обґрунтовувати жорстокість і, водночас, запобігати аналогічним злочинам. Тому при описуванні тих чи тих аспектів тогочасних кримінальних злочинів судді зверталися до характерних фраз і виразів, почасти черпаючи їх із тогочасних юридичних трактатів²⁸, однак не можна вважати їх повністю позбавленими реального підґрунтя. Так, за словами про зрадницьке/підступне поводження Якуба із своєю жертвою проглядається існування певних взаємовідносин між ними – якщо тільки цей пасаж у вироку не зумовила наявність у злочинця при собі ножа, що судді могли розцінити як свідчення його злого умислу від самого початку. Відтак низка подібних моментів у декретах дозволяють розмірковувати про передумови й обставини злочину.

Натомість суд не вдавався в деталі злочинів (принаймні їх в судових записах бракує), зокрема, стосовно тієї обставини, чи відбулося зґвалтування, чи ні. Можливо це було обумовлено тим, що сексуальні відносини належали до «гріховних» і тому табуйованих тем, або тим, що Якуб сам зізнався у зґвалтуванні і його слова не потребували підтвердження додатковими доказами. Так чи інакше, з судового декрету, який вочевидь базувався на розповіді самого злочинця, неясно, чи насильство відбулося, лише говориться, що дівчина пручалася, тому нападник і вбив її.

Причини й мотиви. Пояснення Якуба на одному з перших допитів, що він зарівав дівчину через стан сп'яніння, можна трактувати по-різному. Справді, чимало злочинів у ранньомодерний час (як і в будь-яку епоху) здійснювали особи в нетверезому стані, однак тогочасні суди, зокрема в містах Польського

²⁷ *Karpiński A. Przestępczość we Lwowie...* – S. 765.

²⁸ До таких елементів, що були запозичені з правових посібників, зокрема належить фраза «in confessum, nullae iudicis partes sunt, nisi in condemnando» (див., наприклад: *D. Arismini Tepati, J.C. Lanceani. Compendium Decisionum Et Variarum Sententiarum Juris Canonici, Civilis Et Criminalis, In Tres Partes distributum. Vratslaviae Silesiorum, 1682.* – S. 346 [Tit. CXCV, Cap. I]).

королівства²⁹, не брали до уваги цього факту, караючи захмелілих злочинців так само, як і тверезих. Навряд чи Якуб був настільки напідпитку, що не усвідомлював своїх дій. Невідомо, де почали свою спільну подорож Якуб і Катажина (загалом відстань від середмістя Львова до Лисинич становить близько 7 кілометрів), але мусили пройти спільно чималу частину шляху, перш ніж дістатися безлюдного місця. Малоімовірно, що після кількох пройдених кілометрів чоловік, навіть якщо і добряче випив перед тим, залишався геть нетверезим (хіба що пив дорогою?). З іншого боку, Якуб міг справді бути напідпитку під час вбивства, тож, протверезівши, згодом усвідомити скоєне та відчутти розкаяння. Відповідно, перед судом він згадав про свій стан сп'яніння, намагаючись хоч якось виправдати/пояснити свій вчинок. На користь того, що розкаяння таки відбулося, свідчить і відсутність з боку Якуба жодних спроб заперечити свою причетність до вбивства (лише намагання применшити свою провину), і його тестамент³⁰, яким він заповів усе своє рухоме майно на міський шпиталь Св. Станіслава³¹.

²⁹ Kamler M. Złoczyńcy. Przestępczość w Koronie w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII w. (w świetle ksiąg sądowych miejskich). – Warszawa, 2010. – S. 392.

³⁰ У тогочасній практиці кримінальних судів термін *testamentum* (Wstęp // Regestr złoczyńców grodu sanockiego 1554–1638 / Wydał O. Balzer. Lwów, 1891. S. 13) вживався для означення остаточних зізнань засудженого до страти злочинця, в яких той розповідав про вчинені ним злочини, спільників та місцезнаходження вкраденого тощо. Згодом такі зізнання використовували для виявлення й оскарження інших злочинців та повернення пограбованим власникам їх майна (приклади подібних свідчень, названих тестаменами, див.: Regestr złoczyńców grodu sanockiego... Nr 1-22, 24-31, 33-41, 45-53, 55-62, 64-78, 87, 95, 98, 99, 102, 103, 112, 114, 119, 154, 155; Acta maleficorum Wisniciae. Księga złoczyńców sądu kryminalnego w Wiśniczu (1629–1665) / Oprac. W. Uruszczak. – Kraków, 2003. – S. 151-152; Księga kryminalna miasta Krakowa z lat 1554–1625 / Oprac. W. Uruszczak, M. Mikula, A. Karbawicz. – Kraków, 2013. – S. 116-119 [Nr 57], 134-137 [Nr 63], 280-281 [Nr 124], 304-305 [Nr 134], 314-317 [Nr 137], 370-373 [Nr 174], 480-483 [Nr 241], 504-505 [Nr 253], etc.). Однак у випадку Якуба Зембки йшлося таки про заповіт, у якому він розпоряджався власними речами. Єдиною ознакою, що дозволяла б віднести його тестамент до кримінальних зізнань, була наведена наприкінці впису фраза: «що Ядвіга невинна нічого, не наказувала вбивати, тільки обібрати ту дівку». Але, на відміну від тестаменту, поданого у писаному вигляді (*in scripto*), заяву щодо своєї коханки Якуб виголосив усно (*dixit*), тож її не слід вважати частиною акту останньої волі (ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 267, стор. 349). Так чи інакше, заповіт Якуба не було вписано у львівську тестаментову книгу, до якої вносились акти останньої волі мешканців Львова, датовані 1645 р. (Там само, спр. 341, стор. 134-187).

³¹ Заклад при костелі Св. Станіслава був одним з трьох міських шпиталів (зокрема, у ньому розміщувався лепрозорій), знаходився на Краківському передмісті, в районі суч. вул. Тиктора, Наливайка і Фурманської (загальний огляд відомостей про шпиталь див.: *Потімко О.* Шпиталі Львова XIV–XVIII ст. (Історіографічні спостереження) // Записки НТШ. – Львів, 2006. Т. ССІІ. – С. 240-246). Заповідання засудженим свого майна саме на цей шпиталь ймовірно обумовлювалось певними особистими кореляціями: Якуб (чи хтось з його близьких) міг колись знайти притулок / лікуватися в шпиталі або проживати на території його юридики. З іншого боку, не слід виключати, що раніше Якуб не мав жодного стосунку до шпиталю, а його остання воля стала свого роду спротивом соціального (шпиталь опікувався неімущими) або – з огляду на вирок міського суду – антимагістратського спрямування. Кількома роками раніше трапився конфлікт між міською владою та населенням юридики шпиталю Св. Станіслава, яке не визнавало юрисдикційної зверхності магістрату над собою й опиралося спробам накинути її. У 1643 р. навіть дійшло до збройної сутички між жителями юридики і бурмістерськими ціпаками та тривалого судового процесу по тому, в ході якого двоє учасників бійки були засуджені міським кримінальним судом до смертної

Час та місце. У записах не було зазначено, о котрій годині чи, принаймні, в яку частину доби стався злочин, однак, очевидно, що йшлося про другу половину дня. Навряд чи Катажина вирушила в дорогу в ранкову годину, а її вбивця ще з ночі або вже від ранку перебував напідпитку, зрештою у свідченнях Якуба нечітко згадано якийсь сон (можливо пообідній). Іншим хронологічним моментом, що міг «спричинитися» до вчинення злочину, став «неспокійний» для міста тиждень, на який припали не тільки два святкові дні Святої Трійці (неділя, 11 червня) та Божого Тіла (четвер, 15 червня), але й прибуття нового львівського старости Анджея Мнішка (у вівторок 13 червня він урочисто склав присягу³²) та пов'язані з цим церемонії; можливо тоді ж до міста приїхав і новий католицький архієпископ Миколай Кросновський, номінований 12 червня³³. Не виключено, що святковий ажіотаж та присутність багатьох людей у Львові справили збудливу дію на Якуба чи створили сприятливі умови для його задумів, зрештою, ймовірно, що і присутність у місті чи пересування його околицями Катажини також були пов'язані із цими подіями.

Натомість місце злочину – луку в безлюдному місці під лісом – можна вважати «класичним» для зґвалтувань у ранньомодерний період. Тогочасні гвалтівники часто реалізовували свої злочинні наміри поза межами міста, на шляхах, полях чи луках, де випадково натрапляли чи чатували на свою жертву, або, як у випадку з Катажиною, йшли за нею, поки не доходили до зручного й безлюдного місця³⁴.

Співучасниця. Тогочасні кримінальні злочинці, потрапивши під судове слідство, зазвичай намагалися применшити свою відповідальність, тому стверджували, що їм наказали, їх намовили чи найняли вчинити злочин³⁵. Тому спроба Якуба показати себе лише знаряддям у руках коханки, яка нібито спонукала до вбивства, видається цілком закономірною, зрештою обвинувачений згодом сам відмовився від цієї частини своїх свідчень. Натомість вперте наполягання оскарженого на тому, що саме Ядвіга наказала йому пограбувати/роздягнути дівчину, на перший погляд здається дивним – зокрема вже після того, як вбивця відкликав оскарження її у намовлянні до вбивства. Ці його слова вже ніяк не могли покращити його власну долю, але могли суттєво зашкодити Ядвізі, тобто Якубу не йшлося, аби повністю вигородити свою коханку. Він продовжував повто-

кари і звільнені лише за королівським декретом (Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. Зб. док. / Під ред. Я.П. Кіся. – Л., 1961. – С. 266-283 [№ 88-90]). Тож не виключено, що засуджений до страти Зембка, відписуючи свої речі шпиталеві, прагнув передати їх інституції, непідконтрольній чи навіть «опозиційній» магістратові. Зрештою можливо, що похованням тіл страчених (для суспільства відлучених так само, як і прокажених) у Львові займалися саме працівники цього шпиталю.

³² Новий староста склав присягу в присутності понад 40 сенаторів, урядників, духовних осіб та шляхтичів (ЦДАУЛ, ф. 9 (Львівський гродський суд), оп. 1, спр. 396, стор. 1-4).

³³ *Вінниченко О.* Повсякденне й надзвичайне в міському житті Львова середини XVII ст. очима міських регентів (на підставі щоденників 1645–1648 pp.) // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów miasta / Red. K. Karolczak i Ł.T. Sroka. – Kraków, 2014. T. IX: Życie codzienne miasta. – S. 46, 48.*

³⁴ *Kamler M.* *Złoczyńcy...* – S. 293.

³⁵ *Pilaszek M.* *W poszukiwaniu prawdy...* – S. 365-366.

рювати цю частину своїх свідчень, хоч у певний момент, як видається, вже сам став сумніватися, чи Ядвіга говорила йому це всерйоз, чи жартома. Складається враження, що в цьому Якуб не кривив душею і справді перед обличчям смерті не бажав брати на своє сумління неправди. Відтак Ядвіга таки мусила його заохочувати до пограбування дівчини, але що саме стояло за цим? Судячи з тестаменту, Якуб не був аж такою незаможною особою, щоб не могли купити для своєї коханки речі, відповідні тим, які він зняв з Катажини. Схоже, що йшлося про свідомісний символізм: роздягання вбитої дівчини можна трактувати як спробу вкрасти її вроду, оскільки для тогочасної людини тілесна привабливість часто ототожнювалася не з гарною зовнішністю, а з красивими речами. Тим більше, що таке сприйняття дозволяло приховати інтерес саме до «гріховного» тіла та давало можливість висловлювати його вголос: приміром, говорячи про гарні черевики на дівчині, чоловік міг мати на увазі привабливість її ніг³⁶.

Оскільки Якуб не намагався заперечувати свою провину судове розслідування справи фактично звелось до з'ясування ступеня співучасті чи причетності його коханки Ядвіги. Тут належить розмежовувати ті злочини, які здійснив Якуб: 1) невідомо, чи Ядвіга наказувала йому вбити Катажину, але й не можна виключати, що таки навмисно чи спересердя на «невірного» коханця висловлювала думку про «усунення» дівчини; 2) поза сумнівами, Ядвіга не стала би наказувати йому гвалтувати дівчину, тут проявились інтереси й ініціатива самого Якуба, що могли виникнути і з його «хтивості», і з уявної чи дійсної симпатії, і з намагання вивищитися над «жінкою» (виходячи з його неоднозначних стосунків з Ядвігою, про що далі); 3) зі слів Якуба виникає велика ймовірність того, що до пограбування його таки спонукала Ядвіга, зацікавлена чи то у речах Катажини, чи то у псуванні її «вроди» та погіршенні її можливих стосунків із Якубом. Але так чи інакше мусимо рахуватися з тим, що Ядвіга відкинула свою причетність до вбивства і пограбування навіть під тортурами та не побоялася присягнути у цьому Божим ім'ям.

Маємо також зважати, що в парі Якуб і Ядвіга саме остання виглядає «сильнішою» її частиною. Всупереч твердженням про її викрадення від законного чоловіка, саме Ядвіга залишила його, саме вона змогла втримати при собі коханця й перешкодити його матримоніальним планам, вона ж прямо (за версією Якуба) чи опосередковано спонукала його до злочину, водночас мужньо витримала усі етапи слідства й суду, включаючи ув'язнення, допити й катування, і не визнала своєї ймовірної провини, зрештою майже без наслідків вийшла з-під суду (навіть не була оскаржена своїм законним чоловіком, як того очікували львівські судді). Відтак Ядвіга мусила мати твердий характер, тож цілком можливо, що Якуб перебував під психологічним тиском і зверхністю своєї коханки. Він підсвідомо прагнув позбутися цього (звідси його залицяння до інших жінок), тож насильство над Катажиною могло стати своєрідною «компенсацією» його «приниження» у зв'язку з Ядвігою.

³⁶ *Wiślicz T.* Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII w. – Wrocław, 2012. – S. 204.

Злочин і покарання. Якубу було інкриміновано відразу чотири злочини, у кожному з них він зізнався (і не намагався виправдатися), і за кожний йому загрожував смертний вирок. У тогочасній правовій свідомості і, відповідно, судовій практиці вбивство, зґвалтування, перелюб та пограбування трактувались як тяжкі злочини і за відповідних обтяжувальних обставин могли й мали каратися смертною карою. Власне для Якуба такими обставинами стали поєднання злочинів, які у висновку суддів вибудовувались у певний логічний ланцюг: злі пристрасті підштовхнули його до викрадення чужої дружини і зневаження шлюбу, а піврічне перелюбництво призвело до зростання злого й нелюдського в ньому, відтак до зґвалтування, жорстокого вбивства та пограбування. Щоправда така реконструкція мотивів і подій – хоч і не позбавлена певної логіки – не виглядає особливо переконливою, оскільки тогочасні гвалтівники, боячись жорсткого покарання, прагнули приховати свій вчинок і саме тому нерідко бивали свої жертви³⁷.

У будь-якому випадку Якуб не зміг би уникнути смерті, але саме сукупність злочинів обумовила покарання суворіше порівняно з карами за аналогічні злочини у той час. Як свідчать підрахунки М. Камлера стосовно злочинів, здійснених у ряді коронних міст у XVI – першій половині XVII ст., за перелюбництво зазвичай присуджували до відрубання голови, шмагання або вигнання, за зґвалтування – до відрубання голови, за вбивство – до відрубання голови, за крадіжки – до шмагання й вигнання або повішення. Натомість четвертування належало до спеціальних кар і загалом застосовувалось рідко: подекуди за крадіжки чи надання притулку злодіям, частіше за вбивство або розбійництво, але загалом на цей вид кари припадало менше 10% смертних вироків. Власне до страти через четвертування, якому передувало шарпання засудженого розпеченими кліщами, міські суди вдавалися, коли йшлося про вбивства, здійснені з особливою жорстокістю (зокрема, жінок і дітей та з метою грабунку)³⁸. За статистикою А. Карпінського (на підставі кримінальних книг), з-поміж 120 злочинців, засуджених у Львові до смертної кари в кінці XVI і XVII ст., лавничий суд присудив до четвертування лише 13 чоловіків (у тому числі і Якуба Зембку). Загалом цей вид покарання львівські судді застосовували виключно до розбійників і вбивць та не частіше, аніж раз на кілька років чи десятиліття – зокрема, в 1603, 1626, 1631, 1634, 1645, 1654 рр. (виняток становив лише 1631 р., коли було таким чином страчено вісьмох членів банди Гесмана)³⁹. Також під Львовом, очевидно за вирокком гетьманського суду, в 1615 р. четвертували двох з ватажків військових банд: за свідченням присутнього Юзефа Бартоломея Зиморовича, їх жорстока смерть і розвішані після екзекуції частини тіл викликали співчуття у спостерігачів⁴⁰.

³⁷ Kamler M. Złoczyńcy... – S. 293.

³⁸ Ibid. – S. 348, 350-362 (tab. 12, 13), 380-381, 392-393.

³⁹ Karpiński A. Przestępczość we Lwowie... – S. 758, 766.

⁴⁰ Józefa Bartłomieja Zimorowicza Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się / Z polecenia reprezentacji miasta wydał Dr. Korneli Heck. – Lwów, 1899. – S. 175, 209; Zimorowicz B. Historia miasta Lwowa, królestw Galicyi i Lodomeryi stolicy, z opisaniem dokładnem okolic i potrójnego oblężenia /

Виокремлення у судовому декреті щодо Якуба чотирьох злочинів обумовило не лише жорстокість покарання, але і його кількаскладовий та знаковий характер. Екзекуція мала розпочатися перед ганебним стовпом⁴¹, інакше прангером (старопол. *prega, pregiarz*; німецька *pranger*) – кам'яною (іноді мурованою) колоною, яка в містах на німецькому праві розміщувалась на ринковій площі поблизу ратуші та використовувалась для покарань публічною ганьбою (також і тілесних кар)⁴². Далі засуджений остаточно покидав межі міста, причому вочевидь тією ж дорогою, якою в день злочину простував разом із вбитою ним Катажиною. Четвертування Якуба мусило відбутися на тому ж місці, де він вчинив злочин, і таким же знаряддям, яким позбавив життя жертву. Завершитись страта мала виставленням частин тіла четвертованого злочинця на спеціальних палях – загострених з одного кінця жердинах, що в різний спосіб використовувались під час тогочасних екзекуцій (поміж іншим на них настромлювали голови страчених чи прибивали частини тіл)⁴³. Очевидно, що судді прагнули не лише показати зловісний приклад усім потенційним кримінальникам, але й такою процедурою надавали покаранню багатовимірний символізм, покликаною – поряд із жорстокістю страти – «компенсувати» вчинене Якубом злочиння, «очистити» місто та відвернути Божу кару від міської громади.

На тлі четвертування Якуба рішення суду щодо його коханки виявилось лагідним. Формально під покарання за вже доведений перелюб Ядвіга не потрапила через брак позивача, хоч не виключено, що судді в цьому випадку керувалися й якимись іншими мотивами. Це видається ймовірним, оскільки у подібних справах про перелюб суди зазвичай покладали більшу провину саме на жінку, що проявлялось у жорсткішому її покаранні, порівняно з її партнером⁴⁴.

* * *

Підсумовуючи аналіз згвалтування, вбивства і пограбування Катажини під Львовом у 1645 р., повторимося, що на підставі одного кримінального ексцесу не можна робити якісь узагальнюючі висновки. Однак представлені обставини злочину та їх інтерпретація в судових декретах вказують на характерне трактування згвалтування, яке, з одного боку, розглядалося як безпосередній наслідок перелюбництва (нехай і з іншою жінкою). Позбавлення дівчини життя судді вважали найтяжчим злочином зі здійснених, тому саме, без сумніву, вбивство

Wyd. M. Piwocki. – Lwów, 1835. – S. 289, 346; *Зіморевич Б.* Потрійний Львів. Leopold Triplex / Пер. з лат. Н. Царьової, коментар І. Мицька. – Л., 2002. – С. 146, 170.

⁴¹ Треба гадати, що йшлося про той ганебний стовп, який нині зберігається в колекції Львівського історичного музею і виставлений в Італійському дворіку (пл. Ринок 6).

⁴² *Maisel W.* Archeologia prawna Polski. – Warszawa; Poznań, 1982. – S. 122-130.

⁴³ *Ibid.* – S. 115-116.

⁴⁴ Про місце адюльтеру в сільському та міському праві й судовій практиці XVII–XVIII ст. див.: *Wiślicz T.* Upodobanie... – S. 184-189; *Witecki S.* «Jako parszywa owca innych zarażająca aby wygnana była». Cudzołóstwo w osiemnastowiecznej wsi małopolskiej – interpretacja kulturowa // *Rocznik Antropologii Historii.* [Toruń], 2011. – Rok I. Nr 1-2 (1). – S. 157-172; *Дуса К.* «Дуже небезпечний злочин»: перелюб у міському праві й судах Волинського та Подільського воєводств кінця XVII–XVIII ст. // *Theatrum Humanae Vitae.* Студії на пошану Н. Яковенко. – К., 2012. – С. 525-534.

зайняло у судовому вирокі центральне місце, але «тілесний гріх» (і перелюб, і зґвалтування) був потрактований ними як свідок злочинної природи оскарженого. З іншого боку, сексуальне насильство над Катажиною у декреті однозначно відокремлене від нападу на неї та її вбивства. Таке його сприйняття міськими суддями йде дещо врозріз із багатьма іншими тогочасними випадками, коли зґвалтування «губилося» у фізичному насильстві чи адюльтері як таких. Відтак можна припускати, що подібну амбівалентну перцепцію обумовлювала відсутність однозначних і переконливих свідчень/доказів, а не лише несприйняття у свідомості тогочасних юристів зґвалтування в категоріях сексуального, а не звичайного фізичного насильства. У даному випадку легкість обвинувачення у сексуальному насильстві вочевидь зумовило й те, що репутації жертви це вже ніяк не могло зашкодити, й те, що йшлося про оскарження і засудження чужаків – суду було простіше винести вирок у такій «гріховній» справі особі прийшлій, з-поза міської громади.

ДОКУМЕНТИ*

№ 1

Judicium criminale bannitum Leopoli feria sexta in crastino festi Sanctorum Petri et Pauli Apostolorum Anno Domini 1645 legitime celebratum ex[s]titit
Decretum mortis super Jacobo Ziembka

Na obżałowaną skargę vcciwey Zophiey Ostrowski[ey] z Winnik przez instigatora miasta tego przeciwko Jakobowi Ziembce ze wsi Rozanka rzeczoney zpod Krosna obwinionemu, wprzod o zgwałcenie Katarzyny delator[s]kiei siestrzennice⁴⁵, a potym o srogie y tyranskie oney przy gwałcie zamordowanie y z ubioru trupa pomienionego odarcie y złupienie wydane⁴⁶, sąd criminalny prawny postemppek odprawiwszy taki decret wynaiduie. Aczkolwiek Maiestat Bozy niewinney krwie przelaney⁴⁷, wielce okrutnym zaboistwem y bezecnymi zbrodniami obrazony będąc na ziemstwie y executią⁴⁸ sprawiedliwosci tak brzydkich, szwetecznych⁴⁹ y tyranskich wystempkow terazniejszego obwinionego, iako cudzołożnika, niewinnei dziwki zaboice, tyrana y łupierce cudownie, aby wiecey ten złoczyńca nie obrażał, na swiecie zyiac Maiestatu Bozego sadowi // (220) obiawił y reuelował, ktore złe vczynki y zbrodnie, gdy obwiniony sądownie tak przed mękami, iako y przy winie y po mękach jawnie vznał y tylko o łaskawe karanie za swe złe sprawy prosił, jednak sąd niniejszy vwazaiac, yz⁵⁰

* За підставу для публікації взято вписи до 302-ї книги, суттєві різницитання з вписами до 267-ї книги враховано у примітках. При передачі текстів документів зберігаємо їх оригінальне написання, лише дещо модернізуємо пунктуацію, уніфікуємо вживання великої/малої літери, у квадратних дужках подаємо скорочені частини слів, знищені фрагменти та пропущені літери.

⁴⁵ У 267-ї книзі siestrzennicy

⁴⁶ У 267-ї книзі wydany

⁴⁷ У 267-ї книзі krwiey przelaniem

⁴⁸ У 267-ї книзі ziemste y exequitią

⁴⁹ Так у тексті. Має бути wszetecznych. У 267-ї книзі swszetecznych

⁵⁰ У 267-ї книзі isz

według prawa in confessum, nullae iudicis partes sunt, nisi in condemnando, na ten czas odłożywszy wszelakie miłosierdzie, za takie zbrodnie obwinionego, wielkie, okrutnie y tyrańskie bezecne, ad vigorem juris y co prawa na takich złoczyńców zaostrzone nakazują⁵¹, remota quavis misericordia postępic musi. Nieraz bowiem godna rzecz, aby obwiniony miał żywot tracic, gdy każdy jego wczynek winnym go śmierci coraz⁵² z osobna czyni, lecz poczyterokoc według⁵³ prawa vmrzec y karanie śmierci surowey⁵⁴ odnieśc by musiał, crescente et multiplicante delicto paenam quoque augeri et multiplicari est necesse. Albowiem obwiniony iak skoro mu zona jego vmarła, natychmiast złe namieietności do serca swego przypuszczał, który pessimis persuasionibus, iako vinculi matrimonij deprauator, vwiodszy Jadwige, obwinioną także⁵⁵, z Myszny Łąki⁵⁶ a prawie zone od męża wykradszy, za okazyją y przyczyną swoją sacrament małżenski violował, a tak nie tylko ex consilio pessimo vetito ac illicito seductor, ale tez et ex facto in iure enormissimo et gravissimo cudzołoznikiem stał sie. W którym tak cieszkciem grzychu czas niemały z pomienioną cudzołoznicą zyiac, per resipiscentiam nałogu swego niecnotliwego nie powściągnął, owszem złe a bestyalskie zycia⁵⁷ jego gure y śmiałość większą brac poczeła⁵⁸, gdy na czystosc panienską zamordowaney przez sie okrutnie Katarzyny⁵⁹ violenter nastąpił y, niemaiąc wzglendu na obraze Maiestatu Bozego y na surowosc jego, śmiał y⁶⁰ wazył sie pomienioną Katarzynie w miescie vpilnowawszy, która na ten czas do Łysiennic⁶¹ isc vmysliła, one z miasta ficto, quasi comitatu, zdradziecko wyprowadzic y przez niemały decret drogi przeciągl⁶², w dzien vrocys[ty] // (221) poniedziałkowy świąteczny, cielesną żądę piastuiac w sercu swoim, vpatrzywszy między⁶³ od ludzi prusne⁶⁴ pod lasem pasieki Giestkowski[ey] bezwstydnie na czystosc pomienioney Katarzyny⁶⁵ nastempuiac, gwałt vczynic chciał, która broniac sie mu et in copulam carnalem nie zezwalaic, gdy sie mu pasowała y gwałtowi⁶⁶ sie odeymowała, on zaiuszywszy sie w zapalczywosci swoiey y wyzuwszy sie z ludzkiej lituiacey natury, po tyrańsku iako okrutnik y morderca noza dobywszy rzezczoną Katarzynie nie iako człowieka, ale iako bydle⁶⁷ iakie nozem przez szyje rznał y okrutnie a zdradziecko zamordował, a nie dosc na tym, ze tak bezecnie, niemiłosiernie y nielutosciwie odeimuiac y wydzieraiac żywot, one tyranizował, ktorego w surowosci jego ani krew

⁵¹ У 267-й книзі розказую

⁵² У 267-й книзі це слово пропущене.

⁵³ У 267-й книзі поцзытерокоч wedle

⁵⁴ У 267-й книзі смерciey surowe

⁵⁵ У 267-й книзі также обвиніона

⁵⁶ Так у тексті. У 267-й книзі Мизны Łąki

⁵⁷ У 267-й книзі зыcie

⁵⁸ У 267-й книзі poczeło

⁵⁹ У 267-й книзі Catharzyny

⁶⁰ У 302-й книзі замість слів śmiał у написано гуре y śmiałość większą

⁶¹ У 267-й книзі Łysiennic

⁶² У 267-й книзі замість слів decret drogi przeciągl написано drogi przeciąg

⁶³ У 267-й книзі mieysce

⁶⁴ У 267-й книзі prozne

⁶⁵ У 267-й книзі Catharzyney

⁶⁶ У 267-й книзі pasowała gwałtowi y gwałtowi

⁶⁷ У 267-й книзі але іако bestiіа або bydle

niewinna po łące lesnei wytoczona zmiękczyć nie mogła, ani trup w niewinności okrutnie, niezwyczajnie zamordowany y zarznięty serce tyrańskie mordercy surowe odmienić, ale stawszy się cudzołożnikiem, zdraicą, gwałtownikiem y zaboicą ieszcze y łupiercą y zdziercą chciał być, siadszy po tej rzeźbie nad trupem iako in praeda quadam, nie przestając się pastwić onego z zubioru odzieżej y z groszy piętnastu obierał y odzierał. Dlategoż pomieniony złoczyńca za takie wielkie ciężkie zbrodnie swieże ma być przed pręgą wywiedziony y kleszczami rospalonemi raz szarpany, potym drugi raz za bramą temi kleszczami targniony a na ostatek w pole na to miejsce, gdzie to zaboistwo popełnił, przywieziony na cztery części nożem diuidowany nakazuje, decreti praesentis vigore, y tam na palach zawieszony został.

ЦДДАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 267, стор. 349-352; спр. 302, стор. 219-221. Оригінальні вписи в актові книги.

Переклад

Суд карний гайний Львова в п'ятницю наступного дня після свята Святих Петра й Павла Апостолів Року Божого 1645 легально проведений відбувся
Вирок смерті над Якубом Зембою

На звинувачувальну скаргу учливої Зофії Островської з Винник, через інстигатора цього міста проти Якуба Зембки зі села Рожанка названого з-під Кросна обвинуваченому, найперше у звалтуванні Катажини, дяляторської сестриниці, а потім у безжальному й тиранському її при гвалті вбивстві та з вбрання названого трупа обдиранні й пограбуванні видану, суд карний, правний розгляд провівши, такий вирок виносить. Оскільки Божий Маєстат невинної крові пролиттям, вельми жорстоким вбивством і ганебними злодіяннями ображений будучи, на помсті й виконанні справедливості так бридких, розпусних і тиранських проступків теперішнього звинуваченого, як перелюбника, невинної дівчини вбивці, тирана і грабіжника дивовижно, аби більше той злочинець не ображав, на світі живучи, Божого Маєстату, судові // оголосив і відкрив, які злі вчинки і злодіяння, коли звинувачений судові так перед тортурами, при вині та після тортур явно визнав і лише про ласкаве покарання за свої злі справи просив, однак суд теперішній, вважаючи, що згідно з правом до зізнання, жодного стосунку судді не мають, тільки до засудження, на той час відклавши всіляке милосердя, за такі злодіяння обвинуваченого, великі, жорстокі й тиранські, ганебні для авторитету права і що права на таких злочинців загострені вказують, [з] віддаленим будь-яким милосердям поступити мусить. Неодноразово ж гідна річ, аби обвинувачений мав життя втрачати, коли кожен його вчинок його смерті щоразу зокрема робить, але чотириразово згідно закону померти і кару суворой смерті понести би мусив, зростаючи й багаторазово злочином кара також бути помножена і побільшена мусить. Бо обвинувачений після смерті дружини злі пристрасті до свого серця допускав, котрий [з] найгіршим переконанням, як зв'язку подружнього шкідник, увівши Ядвігу обвинувачену також з Нижньої

Луки і майже дружину від чоловіка викравши, за можливістю і причиною своєю тайнство подружнє зневажив, а так не лише за наміром найгіршим нищити й зваблювати спокусник, але також і з дії в праві ненормальної та найтяжчої перелюбником став. В якому так тяжкому гріху час чималий з названою перелюбницею живучи, через опам'ятання пороку свого нецнотливого не погамував, тож зле й дике в житті його верх і сміливість більшу брати почала, коли на чистоту дівочу забитої самим жорстоко Катажини гвалтовно напав і, не маючи оглядки на образу Маєстату Божого і на суворість його, посмів і наважився згадану Катажину, в місті впильнувавши, котра на той час до Лисинич йти надумала, її з міста неширо, якби супроводжуючи, підступно випроводити і через чималу [частину] дороги провів, в день урочистий // понеділковий святковий, тілесну хтивість виношуючи в серці своєму, придивившись місце від людей порожнє під лісом [коло] пасіки Гестковської, безсоромно на чистість названої Катажини наступаючи, гвалт вчинити хотів, котра боронячись від нього і на зв'язок тілесний не дозволяючи, коли йому противилась і гвалтові опиралась, він, роз'юшившись у запальності своїй та позбавившись людської жалісливої природи, по-тиранськи як нелюд і вбивця, ножа діставши, названу Катажину не як людину, але як бидло якимось ножем по шиї врізав і жорстоко та підступно вбив, а не досить того, що так ганебно, немилосердно та безжально відібрав і вирвав життя, її тиранізував, котрого в суворості його ані кров невинна, по луці лісній пролита, пом'якшити не могла, ані труп, в невинності жорстоко, незвичайно вбитий і зарізаний, серце тиранське вбивці суворе перемінити, але ставши перелюбником, зрадником, гвалтівником і вбивцею, ще й грабіжником та здирцею хотів бути, сівши по тій різанині над трупом як над здобиччю якоюсь, не припиняючи глумитися, з вбрання, одягу та гроші п'ятнадцяти оббирав і обдирав. Тому ж названий злочинець за такі великі тяжкі злодіяння свіжі має бути перед стовпом виведений і кліщами розпеченими раз шарпаний, потім другий раз за брамою тими кліщами смикнутий, а на завершення в поле на те місце, де те вбивство здійснив, привезений, на чотири частини ножем поділений [суд] наказує, на підставі декрету теперішнього, і там на палях привішений залишився.

№ 2

Judicium criminale bannitum Leopoli sabbatho post festum Visitationis Beat[issim]ae Mariae Virginis Anno Domini millesimo sexcentesimo quadragesimo quinto legitime celebratum est // (222)

Decretum Inter Instigatorem publicum Ciuitatis ab vna et Heduigim Stanisławowa Nizna Łąka parte ab altera

Sąd niniejszy w sprawie między instigatorem publicznym miasta tego ex delatione Zophiey Ostrowskiej ze wsi Winnik⁶⁸ czyniacym actorem a Jadwigą Stanisławową ze

⁶⁸ У 302-й книзі помилково записано ze wsi Nizna Łąka

wsi Nizna Łąka⁶⁹ rzeczony obwinioną, która się o zabicie y zamordowanie Katarzyny dziewczki przez Jakuba Ziembkę z naprawy y roskazania iakoby terazniejszey obwinionei, in crimine adultery z niem przez pułroka mieszkaięcej, popełnione y wykonane judicialiter toczyła, wvazaiac ze acz przeciwko obwinionei sa vehementes subordinationes ad homicidium patrandum, praesumptiones et judicia, kotremi by poniekan mogła bydz pokonana⁷⁰, zwłaszcza ze z tem, który tę dziwkę okrutnie zabił y odarł, iawnie w cudzołostwie⁷¹ przez tak długi czas mieszkała y iako sam ante, circa⁷² et post torturas przyznał⁷³ y wyznanie swoje śmiercią potwierdził, na odarcie tey dziewczki subordynowała, z inszemi onemu conuersowac ani sie zenic, zeby iei nie porzucił y cudzołostwa z nią nie poprzestał, broniła y przeszkadzała, a zatym y do zgładzenia tey dziwki zabitei z swiata dopomogła. Jednak isz męki per omnes tractus obwiniona wytrwała y confrontando z Jakubem Ziembką fortiter et constanter obiectum facinus subordinationis negowała, judicia tesh nowa do tego czasu po odprawieniu mąk a festo Sancti Joannis Baptistae non eueniunt, nec per partem instigantem adducuntur, in tali vero casu blişzy kozdy obwiniony ad euasionem medio corporali iuramento praestandam. Dłategoşz aby obwiniona cielesną przysięę odwiedła sie w te rote, ze ona na zabicie tey dziwki Jakuba Ziembkę nie naprawiała⁷⁴, okazyiej nie dała do zabicia y zabiiac iey ani odzierac nie kazała. Tak iey Panie Boze pomosz y iego Męka Swieta, nakazuie. Co sie tycze jawnego przez tak długi czas z niebosczykiem Jakubem Ziembką⁷⁵ popełnionego // (223) cudzołostwa, acz by y o tym wystempku miała by bydz⁷⁶ na gardle karana na przykłađ inszym wystempnym, lecz ze maz, kotrego tho naiwieksza krzywda y kotremu wiare⁷⁷ swiętą małżeńską⁷⁸ cudzołostwem y zyciem swym złomała, y⁷⁹ nie instiguie, y do poparcia tey sprawy y tak wielkiego wystepku⁸⁰ nie stawa y non constat iudicij, iezli w pomieszkaniu⁸¹ z nią w dalszem małżenstwie mieszkac y ten wystempk darowac y odpuscic chce⁸² albo sie tez z nią rostac y karania powinnego wyciągac zechce, albo nie, quod vero Deus coniunxit, homo separare non potest, przetosz a paenis criminalibus w tey sprawie na then czas obwinioną wolną czyni y zdrową⁸³, prawo męzowi iey zostawuie, tak iednak aby obwiniona natychmiast z miasta y okolicze iego wszytkiie omnino do męza poszła, a

⁶⁹ У 302-й книзі слова ze wsi Nizna Łąka помилково пропущено.

⁷⁰ У 302-й книзі покарана

⁷¹ У 267-й книзі cudzołowskiе

⁷² У 302-й книзі замість слів ante circa помилково записано ante ante (написано двічі: в кінці одного і на початку наступного рядка).

⁷³ У 267-й книзі wyznał

⁷⁴ У 267-й книзі початок присяги має таке формулювання: Ze ona niebosczyka Jakuba Ziembkę na zabicie Katarzyny dziewczki nie naprawiała

⁷⁵ У 267-й книзі Ziąbka

⁷⁶ У 267-й книзі o ten wystepk miała bydz

⁷⁷ У 302-й книзі слова y kotremu wiare написані двічі.

⁷⁸ У 267-й книзі Sacramentu S[więtego] Małżenskiego

⁷⁹ У 267-й книзі слова y немає.

⁸⁰ У 302-й книзі wielkie iey wystempki

⁸¹ У 267-й книзі pomieszkanią

⁸² У 267-й книзі слова chce немає.

⁸³ У 267-й книзі zdrowe

więcei sie tu widzieć nie dawała pod garlem irremissibiliter serio nakazuie decreti praesenti virtute⁸⁴.

Tandem inculpata flexis genibus et positis duobus digitis ad Sacra iuxta rotam in decreto suprascripto expressam praestiti iuramentum⁸⁵.

ЦДАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 267, стор. 388-390; спр. 302, стор. 221-223. Оригінальні вписи в актові книги.

Переклад

Суд карний гайний Львова в суботу після свята Відвідання Благословенної Марії Діви Року Божого тисяча шістсот сорок п'ятого легально проведений є // Вирок між інстигатором публічним міста з однієї та Ядвігою Станіславовою, [з] частини Нижньої Луки, з іншої

Суд нинішній у справі між публічним інстигатором міста цього за скаргою Зофії Островської з села Винники, чинним позивачем, та Ядвігою Станіславовою з села Нижня Лука званого, обвинуваченою, котра щодо забиття й вбивства Катажини дівки Якубом Зембкою з підмови і наказу нібито теперішньої обвинуваченої, в злочині перелюбства, що з ним упродовж півроку мешкала, здійсненого й виконаного [справа] в суді провадилась, вважаючи, що ж проти обвинуваченої були гвалтовні підпорядкування до вбивства здійснення, припущення і оскарження, котрими б подеколи могла бути поконана, особливо що з тим, котрий ту дівку жорстоко вбив і пограбував, явно в перелюбстві впродовж так довгого часу мешкала і як сам перед, під час і після тортур визнав і зізнання своє смертю підтвердив, [що] на пограбування тієї дівки спрямувала, з іншими йому спілкуватися ані женитися, щоб її не покинув і перелюбства з нею не припинив, забороняла і перешкоджала, а відтак і до усунення тієї дівки забитої зі світу допомогла. Однак що муки впродовж усіх тягнень обвинувачена витримала і порівнянням [зізнань] з Якубом Зембкою твердо і послідовно закид у вчиненні підпорядкування заперечувала, оскарження також нове до того часу після проведення тортур від свята Св. Іоанна Хрестителя не з'являлися, ані зі сторони позиваючої вносилися, в такому властиве випадку ближній кожний обвинувачений до відбиття [обвинувачень] способом тілесної присяги доходить. Тому ж аби обвинувачена тілесною присягою відвелася у такій формулі, що вона на вбивство тої дівки Якуба Зембку не намовляла, приводу не дала до вбивства і вбивати її, ані грабувати не казала. Так їй Пане Боже допоможи і його мука свята, наказує. Що ж стосується впродовж так довгого часу з покійним Якубом Зембкою здійсненого // перелюбства, хоча б і за той проступок мала би бути на смерть покарана на приклад іншим порушникам, але що чоловік, якого то найбільша кривда і якому віру святу подружню перелюбством і життям своїм

⁸⁴ У 267-й книзі замість слів decreti praesenti virtute записано їх польський відповідник: decretu tego mośc

⁸⁵ У 302-й книзі цього речення немає.

зламала, і не оскаржує, і до підтримки тієї справи і так великого проступку не стає і не виступає [з] процесом, якщо у співмешканні з нею в подальшому шлюбі мешкати і той проступок пробачити й відпустити хоче або теж з нею розстатися та покарання відповідного вимагати захоче, або ні, оскільки властиво Бог з'єднав, людина розділити не може, тому від покарань карних у тій справі на той час обвинувачену вільною чинить і здоровою, право чоловікові її залишає, так однак аби обвинувачена натомість з міста й околиць його усіх цілковито до чоловіка пішла, а більше тут бачити себе не давала під [страхом] смерті непростимо поважно наказує силою теперішнього вироку.

Врешті оскаржена, ставши на коліна і поклавши два пальці до священного, згідно з формулою в написаному декреті склала присягу.

РЕЗЮМЕ

Олексій Вінниченко

ЗГВАЛТУВАННЯ, ВБИВСТВО І ПОГРАБУВАННЯ, А ТАКОЖ ПЕРЕЛЮБ. ІСТОРІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗЛОЧИНУ, ЗДІЙСНЕНОГО ПІД ЛЬВОВОМ В 1645 р.

Злочинність і кримінальні практики залишаються маловідомою сторінкою в історії українських земель пізньосередньовічного й ранньомодерного часу. До злочинів, що скупо репрезентовані в ранньомодерних джерелах, належать випадки згвалтування. Напад на Катажину (згвалтування, вбивство та її пограбування), який стався під Львовом у 1645 р. і який проаналізовано в статті, виявився поодиноким випадком сексуального насильства, зафіксованим у «кримінальній» книзі лавничого суду м. Львова. Обставини злочину та їх інтерпретація в судових декретах вказують на характерне трактування згвалтування як безпосереднього наслідку перелюбництва. Водночас сексуальне насильство над Катажиною суд однозначно відокремив від нападу на неї та її вбивства.

Ключові слова: ранньомодерний Львів, злочинність, вбивство, згвалтування, пограбування, перелюб, лавничий суд.

Алексей Винниченко

ИЗНАСИЛОВАНИЕ, УБИЙСТВО И ОГРАБЛЕНИЕ, А ТАКЖЕ ПРЕЛЮБОДЕЯНИЕ. ИСТОРИЯ КРИМИНАЛЬНОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ОСУЩЕСТВЛЕННОГО ПОД ЛЬВОВОМ В 1645 г.

Преступления и криминальные практики остаются малоизвестной страницей в истории украинских земель периода позднего средневековья и раннего нового времени. К преступлениям, скупо представленным в источниках этого периода, относятся случаи изнасилования. Нападение на Катерину (изнасилование,

убийство и ее ограбление), которое произошло под Львовом в 1645 г., проанализированное в статье, оказалось единичным случаем сексуального домогательства, зафиксированного в «криминальной» книге лавничьего суда г. Львова. Обстоятельства этого преступления и их интерпретация в судебных источниках указывают на характерное трактование изнасилования как непосредственного последствия прелюбодеяния. В то же время сексуальное насилие над Катериной суд однозначно отделил от нападения на нее и ее убийства.

Ключевые слова: Львов раннего нового времени, преступление, убийство, изнасилование, ограбление, прелюбодеяние, лавничий суд.

Oleksij Vinnychenko

RAPE, MURDER, ROBBERY, AND ADULTERY. THE HISTORY OF CRIMINAL OFFENCE WHICH WAS COMMITTED NEAR LVIV IN 1645

Criminality and criminal practices are still considered as an unknown chapter in the history of Ukrainian lands of late Middle-Ages and early modern times. The cases of rape belong to the crimes that are represented stingy in early modern sources. The attack on Katarzyna (rape, murder and robbery), which occurred near Lviv in 1645, is analyzed in the article. As it appears, this case was a solitary instance of sexual violence which was recorded in «criminal» book of municipal court of the Lviv at that time. The circumstances of the crime and their explication in the judicial decrees indicate the typical interpretation of rape as a direct consequence of adultery. However, the Court clearly separated the sexual abuse of Katarzyna from the attack on her and her murder.

Keywords: early modern Lviv, crime, murder, rape, robbery, adultery, municipal court.